

Fókuszban a nonprofit II.

Könyvtári és információs ellátás

A könyvtári és információs ellátórendszer tevékenységének négy összetevője. Méltányosság és hatékonyság az állami, nonprofit és piaci finanszírozásban. Miről rendelkeznek a könyvtári törvény? A menedzsment feladatai.

A könyvtári és információs ellátórendszer tevékenységei

A könyvtárak együttese mint intézményi és mint információs rendszer – a hazai és nemzetközi információs rendszerek részeként – *biztosítja* az oktatás-kutatás információs bázisát, és *lehetővé teszi* az állampolgári jogok és a szakma gyakorlatához szükséges hazai és nemzetközi dokumentumok, információk, szolgáltatások elérését, rendelkezésre bocsátja és közvetíti őket. *Alternatívát kínál* az egyén művelődési és szórakozási igényeinek kielégítésére. Feladata az ehhez szükséges dokumentumok és információk gyűjtése, feldolgozása és belőlük a megfelelő szolgáltatások biztosítása. Különösen fontos a *felhasználók képzése* az információ társadalmi szerepének növekedésével, formai és tartalmi változásával együtt módosuló információs technikák megjelenése miatt. Az elérhető információkat a végfelhasználó számára átláthatóan rendszereznie kell, és tájékoztatni az információkról, valamint elérhetőségükről. A *rendszer intézményei emellett* – mint az adott társadalmi, kulturális és szakmai tudást és ismereteket reprezentáló dokumentumok megőrzői – *fogadják és megőrzik/tárolják azokat a dokumentumokat (függetlenül azok hordozójától), amelyek ezen ismereteket tartalmazzák.*

A rendszer **kulturális** tevékenysége nem más, mint a *felhalmozott emberi tudás és kultúra dokumentumainak gyűjtése, rendszerzése, őrzése és rendelkezésre bocsátása, valamint a történelmileg kialakult szakmai eredmények, fejlődési utak és hagyományok bemutatása.* Az információs társadalom kialakulásának időszakában igen fontos, hogy ez a funkció a hagyományok és az új lehetőségek törvényszerűen jelentkező együttélési konfliktusai miatt minél kevésbé csorbuljon. A hálózat és a multimédia megjelenése a kulturális funkció (legalábbis virtuális) kiszélesedéséhez vezet(het). Ezzel a jelenlegi tiszta profilok (filmarchívum, kép-tár, hangtár, levéltár, könyvtár stb.) a szolgáltatásban mindenképpen egymásba fonódnak.

A rendszer **közművelődési** tevékenységében *létrehozza azokat a szolgáltatásokat, amelyek a lakosság művelődési és szórakozási magánfogyasztásában reális alternatívát jelentenek.* A közművelődési funkció tartalmát mindig az adott felhasználói csoport igényei határozzák meg.

A rendszer **információközvetítő** tevékenységének *feladata a különböző módon feldolgozott, hálózaton (és hagyományos módon) elérhető információs szolgáltatásokból az adott felhasználói kör számára szolgáltatási csomagok összeállítása.* Ez a funkció az ellátást egységnek tekinti, a rendszer egésze által nyújtott valamennyi lehetőséggel gazdálkodik. Jellemzője a kooperáció, a marketing és a navigáció, amely lehetővé teszi az intézményi specializálódást anélkül, hogy a felhasználó lehetőségei beszűküljenek. *Kiemelten fontos feladat a közhasznú információk közvetítése az állampolgárok magánéleti és közösségi döntéseinek megalapozásához. Az ügyintézés hálózatos formáinak elterjedésével lehetővé teszi e szolgáltatások igénybevételét.*

A rendszer **ismeretközvetítő** tevékenysége az *oktatás és a kutatás igényelte szolgáltatásokat biztosítja. E funkció kiterjed az alap-, közép- és felsőoktatás, valamint a tudományos kutatás valamennyi szintjére, magába foglalja a megújuló és/vagy átalakuló tanulási módszerekhez nélkülözhetetlen információs háttérrel, ismereteket nyújt az önálló felhasználói magatartás kialakításához, és felöleli a tudományos kutatások speciális igényeihez szükséges szolgáltatásokat.* Ez a funkció alapozza meg az információs autonómia kialakulását, és ebben az értelemben a felhasználói képzés szinterét is jelenti. E tevékenység felső szintjein jönnek létre azok a szolgáltatások, amelyek a szakmák művelői számára szükséges információkat tartalmazzák.

A fenti tevékenységeket *méltányossági és hatékonysági értékek* vezérlik. A méltányosság azt követeli, hogy a rendszer működését úgy szervezzék meg, hogy *egyenlő eséllyel férjen hozzá mindenki az azonos színvonalú szolgáltatásokhoz,*

rAADÁSUL a publikus információkhoz korlátozás nélkül. A méltányosság érvényesülésének feltételei:

1. A szolgáltatásokat csak egyszer és ott kell létrehozni, ahol erre a legjobbak a szakmai, technikai feltételek. *E követelményből következik a versenysemlegesség tudomásulvétele.*
2. A létrehozott szolgáltatások elérésének lehetőségét a felhasználói szükséglet szerint kell megteremteni. *E követelményből következik a felhasználó választásának tudomásulvétele.*
3. A szolgáltatásokat a felhasználói igényeknek megfelelően kell kialakítani, vagyis biztosítani kell a rendszer interaktivitását. *E követelményből következik a felhasználó beeszólási jogának tudomásulvétele.*
4. A szolgáltatások finanszírozói a felhasználók. *E követelményből az következik, hogy tudomásul kell venni az állam, az önkormányzat, a nonprofit szektor, a piaci szektor és a magánszemély finanszírozói szerepét.*

A rendszer hatékonyságának követelménye azt jelenti, hogy a feladatokat oda kell telepíteni, ahol egységnyi erőforrásból optimális eredmény keletkezik. A hatékonyság teljesülésének feltételei:

1. Az ellátórendszer költségeinek megnevezése. *E követelményből következik a beszámolási-statisztikai rendszer szükségességének tudomásulvétele.*
2. Az ellátórendszer működésével kapcsolatos gazdaságossági számítások elvégzése. *E követelményből következik a feladatok megosztásának és elvégzésének struktúrájában bekövetkező változások tudomásulvétele.*
3. Az ellátórendszer működésével kapcsolatos környezeti hatások költségvonzatainak vizsgálata. *E követelményből következik a rendszer alkalmazkodóképességének tudomásulvétele.*
4. A feladatok és források együttes kezelése. *E követelményből következik a forrás megteremtésével kapcsolatos tevékenységek felvállalásának tudomásulvétele.*

A tevékenységekből és követelményekből adódóan az *állami szerepvállalás* körébe esik:

- a nemzeti vagyon részét jelentő gyűjtemények gyarapítása és gondozása (kulturális funkció);
- a közhasznú információs szolgáltatások valamennyi állampolgárt érintő szintjeinek fenntartása;
- annak az elosztási csatornának a biztosítása és működtetése, amely lehetővé teszi az információközvetítő funkció költségvetési intézményekre ruházott szolgáltatásainak igénybevitelét;
- az állami intézményekben vagy állami megrendelésre végzett oktatási-kutatási tevékenységek információs háttérét jelentő szolgáltatások biztosítása és működtetése (ismeretközvetítő funkció).

A tevékenységekből és követelményekből adódóan a *nonprofit szektorra* bízható:

- az értékes – de nem a nemzeti vagyon részének tekinthető – gyűjtemények gyarapítása és gondozása;
- az egyes csoportokat megcélzó, közművelődési és közhasznú információs szolgáltatások működtetése;
- a szolgáltatásterjesztési láncok (elosztási csatornák) használata más intézmények által;
- a nem állami intézményekben vagy nem állami megrendelésre végzett oktatás és kutatás könyvtári és információs szolgáltatásainak használata.

A tevékenységekből és követelményekből adódóan a *magánfogyasztás* finanszírozza:

- a piaci szektor részére végzett szolgáltatásokat valamennyi funkció esetében;
- a speciális egyedi igények kielégítését, ugyan-csak valamennyi funkció esetében.

A könyvtári és információs ellátórendszer felhasználói

Az állampolgár

A mai magyar társadalmi rétegződést elméletileg két szélsőség jellemzi. Az egyik az *új jövedelmentulajdonosok* megjelenése. Ez a társadalmi réteg önmagában sem homogén, számos, a kényszervállalkozótól az értelmiségi eliten keresztül a multimilliomosok szűk köréig terjedő, változatos anyagi és kulturális jellemzőkkel leírható csoportra oszlik. Általában megállapítható, hogy más-más okból, de *információszerzési* szokásaikra nem jellemző az intenzív könyvtárhasználat. A „gazdagok” rétege kicsi, információs szükségleteit képes a piacon beszerezni, és keresletével a szolgáltatásokat befolyásolni. Az „elit” művelődési, tájékozódási igényeit sok esetben informális csatornán, kapcsolatain keresztül elégíti ki, s erősen motiválják egyéni, anyagi és/vagy karrierszempon-tok. A kis- és középvállalkozás információs igényei megmaradnak a napi üzletmenet szintjén, s az igény felmerülése esetén is inkább a forprofit cégekhez, kamarákhoz vagy az állam- és közigazgatás intézményeihez fordulnak.

Ehhez a réteghez tartozik az értelmiségnek az a csoportja, amely megtalálta a tudását, szakértelmét megfizető piacot. Tagjai szintén szűk körben, informális úton tájékozódnak; jellemzőjük, hogy élnek a külföldi oktatási és kutatási lehetőségekkel, és kapcsolataikból következően hozzájutnak a szükséges és elégséges információkhoz.

Az elit kulturálódási szokásairól általánosságban elmondható a presztízs-fogyasztás jelentőségének növekedése, a magánfogyasztás eluralko-

dása, a könyvtári és információs szolgáltatások iránti közömbösség.

A másik szélsőség a leszakadók nagy tábora, a szegények. Ez a csoport sem egységes, s ha lehet, még tagoltabb. A *bérből és fizetésből élők, az alkalmazottak*, s az e csoporthoz tartozó értelmiségi réteg a könyvtári és információs szolgáltatások első számú fogyasztója. Ők anyagi helyzetük miatt a szolgáltatási piacon nem jelentenek tényleges keresletet. Ugyanakkor munkájukhoz és/vagy egyszerűen a napi jó érzésükhöz hozzátartozik a tájékozódás, a műveltség, és a szakmai ismeretek karbantartása. Mivel a magánfogyasztásnak (pl. az otthoni könyvtár gyarapítása) anyagi korlátai vannak, igénylik a könyvtári és információs szolgáltatásokat, ezért gazdaságossági megfontolások és érdekeik felismerése következtében hajlandók az önszerveződésre, hogy így érvényesítsék speciális könyvtári szolgáltatások iránti igényeiket. Kulturális szokásaikra jellemző, hogy – ha tehetik – más kiadások rovására is áldoznak a kulturális szolgáltatásokra.

A csoport másik nagy szegmense a *teljesen leszakadó réteg*, amely számára a napi túlélés az elsődleges, ezért sem művelődési, sem munkaerő-megújítási, karbantartási tevékenységre nem képes. Ez a szegmens mint fogyasztó meg sem jelenik, mert nincs igénye a szolgáltatásokra. A csoport egy része (különösen a gyerekek és az ifjú felnőttek) számára a könyvtári és információs ellátás – legalább a kötelező oktatásban való részvétel ideje alatt – nélkülözhetetlen.

A fentiekből következik, hogy ha az állampolgárhoz mint olyanhoz kíséreljük meg hozzárendelni a könyvtári és információs ellátást, az ellátórendszer tartalmát nem tudjuk leírni, mert a különböző rétegek más és más kulturális és információs szolgáltatási struktúrát igényelnek.

A felhasználó

Ha a felhasználókat a könyvtári és információs ellátórendszer igénybe vevők oldaláról vizsgáljuk, akkor négy jellemző keresleti csomagot tudunk definiálni. Az első az *oktatás és a kutatás kereslete*, a második az *állampolgárok közhasznú információk iránti igénye*, a harmadik az *információs piac – jelenleg potyautas – könyvtárhasználata*, a negyedik a *szakma gyakorlásával összefüggő szakirodalom és információközvetítés iránti igény*. Mint látható, a felhasználók közül a leginkább megnevezhető és azonos ismérvekkel leírható csoport a közoktatásban, a felsőoktatásban és a felnőttoktatásban tanulók csoportja. Ma a könyvtárhasználók döntő többségét ők alkotják. A szolgáltatások iránti keresletük tartalma jórészt leírható az oktató és képző intézmények tantervei, követelményei alapján. Ennek ellenére sem tekinthetők

teljesen homogén csoportnak, és fogyasztásuk sem minősíthető teljes mértékben közösségi fogyasztásnak. (Elég csak a magániskolákra és a profitorientált képző cégekre gondolni.) A közhasznú információs szolgáltatások egy bizonyos mértékig tipizálhatók (általános jogi és ügyintézés-sel kapcsolatos információk stb.), e fölött azonban a kereslet differenciálódik. Egy része továbbra is helyi közösségi igényt jelent, a másik része azonban egyedi igényként nyilvánul meg. A két halmaz nem különül el mereven egymástól: azt, hogy melyik szolgáltatásból lesz helyi közösségi fogyasztás, az igények gyakorisága határozza meg. Ezen a területen van leginkább lehetőség a nonprofit finanszírozás bevezetésére (és ezen a területen található a legtöbb ilyen kezdeményezés is). Az információközvetítő és -termelő piaci cégek kereslete egyértelműen piaci fogyasztás. A szakma karbantartására vonatkozó információs igények pedig – finanszírozási szempontból – részét képezik mind a közösségi, mind a magánfogyasztásnak. Ennek következtében ezen a területen is van lehetőség a nonprofit szervezetek megjelenésére.

A felhasználók között megtalálhatók a könyvtárak is. A szervezetek egymásnak, illetve egymás felhasználóinak jelenleg „szívességi alapon”, nem pedig racionális elszámolás mellett nyújtanak szolgáltatásokat.

A könyvtári és információs ellátórendszer finanszírozása, a finanszírozók köre

A könyvtárak finanszírozása könyvtártípusonként némileg eltérő, de általában a folyamatos intézményfinanszírozáson alapul, s döntő mértékben a költségvetés a finanszírozó. Néhány könyvtár nevesítve is van a költségvetési törvényben.

Az egyetemi, főiskolai könyvtárak finanszírozói az egyetemek, illetve a főiskolák, amelyek ugyancsak az intézményfinanszírozás módszerével jutnak forrásokhoz. Ez egyrészt bázisfinanszírozás, amelybe eddig a képzés és a fenntartás költségei tartoztak, a hallgatói támogatás a normatív finanszírozás módszerével történt. 1996 szeptemberétől a képzés is bekerült a normatív finanszírozás körébe. A *felsőoktatási törvény* kimondja, hogy „*az egyetemnek létesítésekor ... rendelkeznie kell: ...b) a képzéshez és a tudományos kutatáshoz szükséges tárgyi feltételekkel (e céloknak megfelelő épülettel, intézményi könyvtárral, informatikai háttérrel...)*”. A törvény azt is kimondja, hogy *az állami felsőoktatási intézmény költségvetési szerv*.

Az országos feladatkörű könyvtárak finanszírozása csak abban tér el ettől, hogy fenntartásukban a költségvetési támogatás mellett nagyobb szere-

pe van a pályázatoknak és a saját bevételeknek, természetesen helyi eltérésekkel.

A közművelődési könyvtárak finanszírozója az önkormányzat. Az önkormányzat számára a törvény a „...közművelődési, tudományos, művészeti tevékenység, sport támogatás”-át írja elő. A következő bekezdésben a törvény leszögezi, hogy „a települési önkormányzat maga határozza meg – a lakosság igényei alapján, anyagi lehetőségeitől függően –, mely feladatokat milyen mértékben és módon lát el”. Ugyancsak az önkormányzati törvényben jelenik meg a nonprofit szervezeti formák kialakításának és a nonprofit finanszírozásnak a lehetősége, mert „a települési önkormányzat a feladatai körében támogatja a lakosság önszerveződő közösségeinek tevékenységét, együttműködik e közösségekkel”.

A közoktatási törvény több helyen foglalkozik a könyvtári szolgáltatások közösségi fogyasztásának elismerésével. A finanszírozás elvei c. fejezetben pl. kimondja, hogy a „helyi önkormányzatok és az állami szervek által fenntartott nevelési-oktatási intézményekben, továbbá a helyi önkormányzati feladatellátás keretében ingyenesen igénybe vehető szolgáltatások: ... – az iskola létesítményeinek (könyvtár, számítástechnikai központ, sport- és szabadidő-létesítmények stb.), eszközeinek használata...”.

A könyvtár-finanszírozásban megjelenik a feladatfinanszírozás szerződéses módszere is, amikor bizonyos feladatokra pályáztatják az intézményeket. A Nemzeti Kulturális Alap (NKA) mint forrás az általa szükségesnek ítélt tevékenységekre pályáztatja az intézményeket. A felsőoktatás fejlesztéséhez – és ezen belül a könyvtárak fejlesztéséhez is – jelentős mértékben járult hozzá a Felsőoktatási Fejlesztési Alap (FEFA). Az NKA törvény szabta járulékból, a FEFA a költségvetésből és a világbanki támogatásból/hitelből biztosítja a pályázatok forrását. Az informatikai fejlesztések és a könyvtári adatbázisok létrehozásában jelentős szerepe volt a Nemzeti Informatikai Infrastruktúra Fejlesztési (NIIF) programnak is mint finanszírozónak.

Megjelentek a könyvtár-finanszírozásban a nonprofit finanszírozás elemei is. Jelenleg kb. 10–12 alapítványi könyvtár létezik, sőt van olyan is, amelyik közhasznú társasági formában működik. Több kezdeményezés van arra, hogy egy egyesület támogassa a könyvtárat vagy az igényelt szolgáltatást. Így a könyvtár vagy a szolgáltatás finanszírozásában megjelenik a civil társadalom. Ugyancsak a nonprofit finanszírozás módszere érhető tetten az állománygyarapításban az ajándékok és hagyatékok elfogadásával.

A könyvtári és információs ellátás finanszírozásának elvei sokban hasonlítanak a nonprofit szervezetek finanszírozásához. Ezek a hasonlóságok

megmutatkoznak az elsődleges tevékenységek támogatásában, a vállalkozások lehetővé tételében (de a bevételek visszaforgatásával!), valamint abban is, hogy a szolgáltatásokat igénybe vevők is hozzájárulnak térítésekkel, díjak fizetésével a finanszírozáshoz.

A könyvtári és információs ellátórendszer szolgáltatásainak fogyasztásában mutatkozó különbségek alapján a finanszírozók köre az alábbiak szerint tevődik össze:

- A központi és a helyi költségvetés, amely az általa létrehozott szervezetek működését finanszírozza az alapító okiratban megfogalmazott feladatok elvégzése érdekében. A költségvetési intézmények közhasznúság szempontjából a tisztán közhasznú és a kiemelten közhasznú szervezetek közé tartoznak, és olyan kedvezményekben kell részesülniük, amelyeket a nonprofit törvény tervezete erre a kategóriára javasolt.
- Az információs ellátó szervezetek önmaguk veszik igénybe a központi szolgáltatásokat, valamint a centralizáltan hatékonyabban és gazdaságosabban szervezett szolgáltatásokat – az egymás közötti elszámolás kidolgozása után – fenntartják.
- A piaci szektor, amely használati igényének megfelelően támogatja a nonprofit szervezeteket, a gazdasági szabályozók előírásai szerint vagy egyedi vevőként jelentkezik.
- A civil társadalom, amely létrehozza azokat a szervezeteket, amelyeken keresztül megrendeli, finanszírozza és ellenőrzi az általa igényelt szolgáltatásokat.
- A magánfogyasztó (egyén vagy szervezet), aki speciális igényei alapján szolgáltatást vásárol.

A könyvtári és információs ellátórendszer szabályozásának kérdései

Az ellátás egységes szabályozását nehezíti, hogy az ellátórendszer egyes intézményeit más-más fenntartó (központi költségvetés, önkormányzat, oktatási intézmény stb.) működteti. Ez nemcsak abban jelenik meg, hogy a könyvtári törvényben (a cikk írásakor még előkészületben) megfogalmazott szabályokat összhangba kell hozni az államháztartási, közoktatási, felsőoktatási, önkormányzati törvénnyel, hanem abban is, hogy az eltérő fenntartói és felhasználói elvárásokat, a szolgáltatásokkal szemben támasztott igényeket is meg kell jelenítenie a törvénynek. A fenntartó intézmények között – és így a könyvtári és információs ellátórendszer intézményei között is – megtalálhatók költségvetési szervek, nonprofit szerveze-

tek, magáncégek, egyházak stb. Speciális eseként jelenik meg – mint nemzeti intézmény – a nemzeti könyvtár, amelynek szabályozása, feladatainak megnevezése, finanszírozása önmagában is egy önálló törvényt igényelne. A törvénnyel szemben az a követelmény támasztható, hogy *foglalja össze azokat az ismérveket, amelyek leírják a könyvtár fogalmát*. Ezen belül a feladatok, a munkafajták, az előírások, a szakmai követelmények, a szolgáltatások helyi és hálózati biztosítása, az állomány és feltártsága, a férőhelyszám, a technikai felszereltség stb. minimumait kell meghatározni. Ez a követelmény szükségessé teszi annak a szakmai szervezetnek a létrehozását és felhatalmazását, amely ellenőrzi, hogy a működő intézmények megfelelnek-e a követelményeknek.

A törvény nem kerülheti meg, hogy *megnevezze és definiálja a különböző könyvtártípusokat és feladatkörüket*. Ez a követelmény ma már nemcsak a hagyományos értelemben vett tipizálást jelenti, hanem a virtuális könyvtár megcélzó technológia lehetőségeinek figyelembevételével a szolgáltatást nyújtó és a szolgáltatást fogadó intézmények viszonyának meghatározását is. A törvénynek meg kell szüntetnie a párhuzamosságokat és a gazdaságtalan munkavégzést, s ezzel garantálnia kell, hogy a méltányossági követelményeknek megfelelően a felhasználók ugyanazon a színvonalon juthassanak hozzá az igényelt szolgáltatásokhoz.

A törvénynek *meg kell határozni a közösségi fogyasztás körébe tartozó ellátást, a nonprofit alapon nyújtható ellátást (és az ezzel kapcsolatos támogatásokat), valamint a magánfogyasztást*. Annak ellenére, hogy a szakmai viták e pont körül élesednek a leginkább, ez a kérdés – a jelenleg érvényes jogszabályok és törvények alapján – a legkevésbé problematikus. Annak kimondása, hogy a nemzeti kultúra részét képező alkotások gyűjtése és őrzése (vö. a valamennyi információhordozóra kiterjedő kötelezpéldány-szolgáltatással), az állami vagy állami megrendelésre végzett oktatás és kutatás mellé kötelezően hozzárendelt könyvtári-információ ellátás, a közhasznú információs szolgáltatások egyenletes elosztású, méltányos szintje, valamint a szolgáltatások elérését biztosító hálózat fejlesztése és működtetése jelenti a közösségi feladatot, egyáltalán nem azonos annak kimondásával, hogy szűnjenek meg a közművelődési könyvtárak vagy a szakkönyvtárak. Ez részben a finanszírozási technikában és a finanszírozókban jelent változást, részben a szolgáltatások struktúrájában, továbbá abban – s remélhetőleg ez nem utópia –, hogy ezek az intézmények sokkal inkább a tényleges felhasználói igényeknek megfelelő szolgáltatásokat tudnak biztosítani. Ebben persze benne vannak a versenyhelyzet bizonytalanságai, a színvonalcsökkenés veszélye (pl. a

lektúrirodalom eluralkodása), de az igényes olvasónevelés lehetősége is.

A törvénynek foglalkoznia kell a *finanszírozás kérdéseivel* is, ha megszabta az ellátás tartalmát és a fogyasztási szinteket. A finanszírozásban és költségvetési intézmények közhasznú jellegét összhangba kell hozni a nonprofit törvény koncepciójával. Ez szükségessé teszi az államháztartási törvény vonatkozó fejezetének módosítását is.

A finanszírozási kérdések eldöntésével egyidejűleg ki kell dolgozni azt a statisztikai és beszámolósi rendszert, amely dinamikusan mutatja az ellátás költségeinek alakulását. A jelenlegi mutatók – amelyek mennyiségeket írnak le, és továbbra is szükségesek – mellett élni kell azokkal a módszerekkel, amelyek bemutatják a tendenciákat, a költségek növekedésének vagy csökkenésének okait, a negatívumokat stb. Biztosítani kell az összehasonlíthatóságot, az azonosságot (vagyis ugyanazt értse mindenki ugyanazon a fogalmon), lehetővé kell tenni az eltérő környezetből adódó költségtérések kiszűrését, meg kell tudni mondani, hogy mennyibe kerül a rendszer és az egyes intézmények működtetése.

A törvényben vagy annak mellékletében szabályozni kell azt is, hogy a mára kialakult számítástechnikai alkalmazások közötti együttműködés érdekében milyen *számítástechnikai és könyvtári stb. szabványok* használata kötelező.

A jogalkotásban olyan szabályozásra kell törekedni, amely keretet nyújt az ellátórendszer gazdaságos, a párhuzamosságokat megakadályozó, és az igényekhez rugalmasan alkalmazkodó működéséhez. Ezenkívül a kapcsolódó jogszabályok megalkotása során és/vagy módosításánál a törvényalkotók figyelmét fel kell hívni az ellátórendszer működését befolyásoló külső szabályokra. Ilyenek a teljesség igénye nélkül: a *könyv- és lapkiadás kötelező publikációs adatait és köteles példányait* (különös tekintettel a számítógéppel készülő kéziratokra és egyéb, a könyvtári nyilvántartásba átvethető, géppel olvasható adatcsoportokra), a *szerzői jogokat, az információval foglalkozó egyéb szektorokat, valamint az állam- és közigazgatás gyakorlatát szabályozó törvények egyes részei*.

A könyvtári és információs ellátórendszerben működő szervezetek típusai

A könyvtári és információs ellátásban *nemzeti könyvtár(ak), felsőoktatási könyvtárak, országos feladatkörű szakkönyvtárak, iskolai könyvtárak, közművelődési könyvtárak* működnek.

A felsorolt szervezetek a tevékenységi körök szerint nehezen választhatók szét. A kulturális értékek őrzése a nemzeti könyvtár feladata, de

ebben a tevékenységben részt vesznek a felsőoktatási és szakkönyvtárak is; a helytörténeti dokumentumok, gyűjtemények őrzésével, gyarapításával pedig a közművelődési könyvtárak foglalkoznak.

A művelődési és szórakozási célú szolgáltatások biztosítása elsősorban a közművelődési könyvtárak feladata, de bizonyos mértékben a felsőoktatási könyvtáraké is, elsősorban a tudományterület ismeretterjesztő irodalmának feldolgozása.

Az információközvetítő tevékenység valamennyi könyvtártípus dolga. Ez elsősorban a technikai felszereltség és a megfelelő képzettségű személyzet függvénye. Az információs szolgáltatásokat legszélesebb körben a felsőoktatási, valamint a szakkönyvtárak biztosítják mind saját szolgáltatásokkal, mind a hazai és nemzetközi szolgáltatások közvetítésével.

Az ismeretközvetítő tevékenység, amelybe beletartozik – különösen az egyetemi körben – a tudományterület legfrissebb eredményeinek bemutatása, az önálló irodalomkutatás megtanítása, a hálózati navigáció és az információszerzés ismereteinek oktatása, az oktatás és kutatás igényeihez igazodó többnyelvű tartalmi feltárás és visszakeresés, a szemlézés stb., elsősorban a felsőoktatási könyvtárak feladata. A szakma gyakorlásához szükséges ismereteket a felsőoktatási könyvtárak mellett a szakkönyvtárak kínálják. E kétféle könyvtártípus között szoros együttműködés alakult ki, sőt van, hogy a szakkönyvtári feladatokat is egyetemi könyvtár végzi. Az iskolai könyvtárak ismeretközvetítő tevékenysége szorosabban tapad anyaintézményük elvárásaihoz, de az önálló információszerzési igény megjelenését biztosítja a felsőoktatási könyvtárakban megjelenő középiskolások növekvő száma. Ez egyszersmind alátámasztja az iskolai könyvtári ismeretközvetítő tevékenység fejlesztésének szükségességét. *A könyvtárosi szakmának törekednie kell arra, hogy a törvény kötelezze az oktatási intézményeket könyvtár működtetésére.*

Az intézmények, amelyekre az ellátás hárul, szolgáltatást végző szervezetek. Ezek többsége nyitott, az igénybevétel nem korlátozzák. Kisebb részük csak saját tagjaik számára elérhető, elsősorban fenntartói döntés nyomán. Az állami, önkormányzati és magánszervezetek mellett megjelentek az alapítványi fenntartásúak is. A szakma és a szakma művelői érdekvédelmével foglalkozó szervezetek között megtalálhatók az egyesületek (Hungarnet Egyesület, a Magyar Könyvtárosok Egyesülete, az Egyetemi Könyvtárigazgatók Kollégiuma stb.), a szövetségek (az Informatikai és Könyvtári Szövetség, a Magyar Adatbázisforgalmazók Szövetsége).

Vezetés-szervezés

A könyvtári és információs ellátás vezetési és szervezési módszerei sokban megfelelnek a nonprofit menedzsmentnek:

1. A könyvtári és információs szervezetben folyó tevékenység munkaintenzív, ezért a vezetés kiemelt feladata a humán erőforrásokkal való gazdálkodás. Különös jelentősége van ennek a szolgáltatásokban részt vevő szakemberek vonatkozásában.
2. A munkaerőpiaci versenyben a könyvtári és információs szervezetek lemaradnak, mert nem tudnak versenyképes fizetéseket és/vagy nem anyagi juttatásokat kínálni. Ezt a közalkalmazotti jogviszonyból fakadó előírások is nehezítik.
3. Az anyagi ösztönzés korlátai nem csak a 2. pontban foglaltakkal magyarázhatók. Ezt a szakmai presztízs alacsony volta is nehezíti. Ezért a menedzsmentnek törekednie kell az ellátórendszer által nyújtott teljesítmény meg- és elismertetésére.
4. A könyvtári és információs ellátórendszer intézményei számára nagyon fontos a minőség, a jó hírnév. Ez nemcsak a szolgáltatások minőségének tudatosítását jelenti, hanem annak elfogadtatását is, hogy mára megváltozott a könyvtári és információs ellátás tartalma, a könyvtár könyvek tárából „ismeret (tudás, információ) -tárrá, majd ismeretközvetítővé (mediátorrá)” [1] vált.
5. A könyvtári információs rendszer szolgáltatást létrehozó tevékenységének centralizálnak kell lennie. A vezetés feladata a kooperáció és a szolgáltatás-terjesztési láncok megszervezése.
6. A vezetés számára a legfontosabb feladat a szükséges pénzügyi források megszerzése. Ebből következően érdekképviseleti, döntéselőkészítési kötelezettségei vannak. Meg kell szerveznie és működtetnie a források felhasználásának átlátható információs rendszerét.
7. A könyvtári és információs ellátórendszer vezetésének fontos összetevője a marketingtevékenység. A marketingmunkáknak a szolgáltatások igénybevevőit és finanszírozóit kell célba vennie, és hozzá kell járulnia a szolgáltatások minőségének kialakításához és megtartásához.

Marketing

A marketingfeladat elsősorban a könyvtári és információs ellátás társadalommal való megismertetésében és szükségességének bebizonyításában nyilvánul meg. A célok érthető megfogalmazásának kiemelt jelentősége van. A törvények előkészít-

tésében, a szakmai vitákban, valamint a szakértői bizottságokban részt vevők hozzáértése, érvelése, vitakultúrája fontos része a *makromarketing* tevékenységeknek. Ehhez az ellátórendszerrel és tevékenységéről pontos, és a nyilvánosság számára hozzáférhető információs rendszerre van szükség, valamint azoknak a kommunikációs technikáknak a jó használatára, amelyek a szakma arcukat a társadalom, a lehetséges szponzorok és a döntéshozók szemében megteremtik.

Következtetések

A könyvtári és információs ellátás szervezeti közhasznúak, politikamentesek, intézményesültek. A profit, s így a profit szétosztása a jelenlegi struktúrában nem értelmezhető, de a már jelenleg is térítésért nyújtott szolgáltatásokból származó bevételek az elégtelen költségvetési források pótlására fordítódnak; ilyen értelemben teljesül az alaptevékenységbe való visszaforgatás feltétele. Ugyancsak teljesül az autonómia követelménye mind az oktatási, mind az önkormányzati fenntartású könyvtáraknál. A fentiekből következik, hogy a könyvtárak tevékenységét és jellemzőit figyelembe véve nincs kizáró oka, hogy nonprofit szervezetként működjenek. A már kiépített ellátórendszer intézményeinek ilyen irányú átalakítása teljes mértékben nem indokolt, és nem is lenne célszerű, de ha az előzőekben felsorolt feladatokat nonprofit szervezetekre bízánk, és az ellátás finanszírozásába az államon kívül a civil társadalmat is bevonánk, növelni lehetne a hatékonyságot és a fogyasztói döntések hatókörét.

A nonprofit finanszírozásban jó hatékonysággal lehet működtetni a művelődéssel és a szórakozással összefüggő szolgáltatásokat. Ezt részben az igények egymástól eltérő volta (műveltségi szint, földrajzi környezet, a lakosság rétegződése stb.), részben a keresletnek a ponyvairodalom [2] felé való eltolódása magyarázza. Nehezen indokolható állami feladatként, költségvetési finanszírozással kielégíteni a lektűrök iránti igényeket. Már meg is jelentek nonprofit formációk (egyesületek), amelyek az intézményi infrastruktúrát használva, de a gyarapítást finanszírozva működnek.

Az állami oktatást támogató szolgáltatások finanszírozása elsősorban a költségvetés feladata. A szolgáltatások terítésére azonban igénybe lehet venni nonprofit forrásokat, ha a felhasználói igény fizikailag más, pl. közművelődési könyvtárban jelentkezik. A kényelem szempontja ezt indokolhatja is. A közművelődési könyvtár azonban ebben az esetben csak elosztási csatornaként funkcionál, nem pedig a szolgáltatás létrehozójaként. A „szállítási költségek” megosztása a felhasználóval indokolt lehet.

Célszerűnek látszik a nemzeti könyvtár közalapítványi formában való működtetése, illetve az ilyen működés feltételeinek megvizsgálása. A nemzeti könyvtár fontossága valószínűleg nagyobb hangsúlyt kapna a tudomány és a politika prominens képviselőiből álló kuratórium felállításával.

A központi és centralizáltan szervezett szolgáltatások finanszírozásában is élni lehet a nonprofit szervek kínálta lehetőségekkel, azonban szigorúan mérlegelni kell, hogy melyik finanszírozó (állam, nonprofit szerv) esetén oldható meg a feladat hatékonyabban és gazdaságosabban.

Vannak olyan feladatok is, amelyeknek az ellátását javítanák a szakmai önszerveződés, valamint a szervezetek által létrehozott nonprofit intézmények. Ilyenek pl. a könyvtárak egymásnak nyújtott szolgáltatásai, bizonyos fejlesztési projektek, tanácsadó, oktató tevékenységek stb. Erre is találgatunk példát: a közös katalógusok vagy az elektronikus könyvtár létrehozása tipikusan szakmai kezdeményezés.

Vállalkozási lehetőségek

A könyvtári és információs ellátórendszer működése során jelentkeznek vállalkozásban végezhető tevékenységek is. Ezek részben manuálisak, mint pl. a reprográfia, mikrográfia, kötészet stb., részben olyan szellemi termékek, amelyek megrendelésre készültek az információ szervezésével, feldolgozásával, szolgáltatásával összefüggésben. Ezek piacosítható termékek, melyeknek versenyképességét éppen a szakma rontja azzal, hogy áron alul vagy ingyen bocsátja rendelkezésre. A piaci szervezetek, vállalkozások igényelte szolgáltatásokat a legprofibb módon a könyvtár tudja nyújtani a piac számára, s ha megfelelő üzleti szerződésekkel ismertetjük el az ellátórendszer által megtermelt értékeket, a szakmai presztízs növelésén túl az így képződő források ágazaton belüli újraelosztásával csökkenthetnénk krónikus forrásproblémáinkat is. Ilyen vállalkozási tevékenységre mind a költségvetési szerveknél, mind a nonprofit formációknál lehetőség nyílik.

Irodalom

- [1] HORVÁTH P.: A magyar könyvtári rendszer fejlesztési stratégiája. Kézirat, Bp. 1996.
- [2] A könyvtáraknak kevés a pénzük és sok a feladatuk. = Népszabadság, 1996. augusztus 12. p. 13.

Beérkezett: 1997. IV. 10-én.